

DOI 10.33930/ed.2019.5007.55(7-10)-5

УДК 1.330.101.541:327

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА В УМОВАХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ВИКЛИКІВ: РИЗИКИ ТА СТРАТЕГІЇ ПРОТИДІЇ

І. В. Сагайдак

Анотація.

Актуальність теми дослідження. Для України актуальність теми посилюється потребою розроблення довгострокової моделі відновлення та модернізації економіки, яка б ґрунтувалась на принципах стійкості, економічного суверенітету, соціальної захищеності та інтеграції до європейського простору безпеки. У країнах ЄС, своєю чергою, зростає усвідомлення необхідності зміцнення економічної та енергетичної безпеки, адаптації до нової реальності, де політика “м’якої сили” вже не забезпечує стійкості. Отже, питання економічної безпеки стає ключовим для формування сучасної економічної політики як України, так і Європейського Союзу.

Постановка проблеми. Сучасні економічні виклики вимагають нової наукової парадигми — **інтегративної моделі безпекової економіки**, яка б дозволила державам зберігати стабільність і конкурентоспроможність, забезпечуючи захист від загроз та створюючи основу для довгострокового розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання економічної безпеки розглядається у різних концептуальних площинах, наприклад у період “Нового курсу” Ф. Рузвельта, коли економічна стабілізація розглядалася як елемент національної безпеки в США. Українські дослідники, зокрема, Я. Жаліло розглядає економічну безпеку як здатність економіки до самовідтворення та протистояння дестабілізуючим чинникам. Інші науковці акцентують увагу на стійкості економічної системи до зовнішніх та внутрішніх загроз (О. Скорук, З. Гбур), методах їх нейтралізації, механізмах забезпечення конкурентоспроможності та соціально-економічної стабільності.

Постановка завдання. Теоретичне обґрунтування та емпіричний аналіз концепції безпекової економіки в умовах сучасних геополітичних викликів, а також визначення ключових напрямів економічної політики України та країн Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу. Проаналізовано національні стратегії України у сфері економічної безпеки, починаючи з 2014 року, та показано, як військовий конфлікт змусив державу перейти до інтеграції оборонних, енергетичних, фінансових і соціальних механізмів у загальну економічну парадигму. Окрему увагу приділено програмам післявоєнного відновлення, включаючи грантові ініціативи, стимулювання малого і середнього бізнесу, підтримку критичної інфраструктури та залучення міжнародної допомоги.

Висвітлено дослідницькі підходи до аналізу економічного зростання як неоднозначного показника добробуту та безпеки, зокрема з огляду на екологічні, соціальні та інституційні наслідки. Розглянуто концепцію “економічної соціалізації”, що передбачає розвиток людського капіталу, соціальної згуртованості та участі громадян у прийнятті рішень як ключової умови сталого розвитку.

У контексті ЄС акцентовано на змінах безпекової парадигми, які проявилися через ухвалення Стратегічного компасу, зміцнення оборонного потенціалу, енергетичну трансформацію та укладання безпекових угод з Україною. Показано, що безпекова економіка стає новою моделлю співпраці між Україною та Європою, орієнтованою на довгострокову стабільність, стратегічну автономію та захист демократичних цінностей.

Висновки. Економічна безпека в період повоєнного відновлення очевидно буде тісно пов’язана з соціальною стабільністю. Після війни багато людей стикаються з безробіттям, втратою житла та зниженням рівня життя. Держава повинна забезпечити соціальну підтримку, створення нових робочих місць, доступ до освіти та

медичних послуг. Це допоможе уникнути соціальної напруженості та забезпечить внутрішню стабільність.

Ключові слова: безпекова економіка, економічна безпека, післявоєнне відновлення, економічне зростання, соціальна згуртованість, державна політика, інституційна стійкість.

ECONOMIC SECURITY IN THE CONTEXT OF GEOPOLITICAL CHALLENGES: RISKS AND COUNTERACTION STRATEGIES

Illia Sahaidak

Abstract.

Relevance of the research. For Ukraine, the relevance of the topic is enhanced by the need to develop a long-term model of economic recovery and modernization, which would be based on the principles of sustainability, economic sovereignty, social security and integration into the European security space. In the EU countries, in turn, there is a growing awareness of the need to strengthen economic and energy security, adaptation to the new reality, where the policy of “soft power” no longer ensures stability. Therefore, the issue of economic security is becoming key for the formation of modern economic policy of both Ukraine and the European Union.

Problem statement. Modern economic challenges require a new scientific paradigm — an integrative model of security economics, which would allow states to maintain stability and competitiveness, providing protection from threats and creating a basis for long-term development.

Analysis of recent research and publications. The issue of economic security is considered in various conceptual planes, for example, during the period of F. Roosevelt's “New Deal”, when economic stabilization was considered an element of national security in the USA. Ukrainian researchers, in particular, Ya. Zhalilo, consider economic security as the ability of the economy to self-reproduce and resist destabilizing factors. Other scientists focus on the resilience of the economic system to external and internal threats (O. Skoruk, Z. Gbur), methods of their neutralization, mechanisms for ensuring competitiveness and socio-economic stability.

Research task. Theoretical justification and empirical analysis of the concept of security economy in the context of modern geopolitical challenges, as well as identification of key areas of economic policy of Ukraine and the European Union countries.

Main material presentation. The article analyzes Ukraine's national strategies in the field of economic security since 2014, and shows how the military conflict forced the state to move towards the integration of defense, energy, financial and social mechanisms into a common economic paradigm. Particular attention is paid to post-war recovery programs, including grant initiatives, stimulating small and medium-sized businesses, supporting critical infrastructure and attracting international assistance.

It highlights research approaches to the analysis of economic growth as an ambiguous indicator of well-being and security, in particular with regard to environmental, social and institutional consequences. The concept of “economic socialization” is considered, which involves the development of human capital, social cohesion and citizen participation in decision-making as a key condition for sustainable development.

In the context of the EU, the emphasis is on changes in the security paradigm, which were manifested through the adoption of the Strategic Compass, strengthening the defense potential, energy transformation and the conclusion of security agreements with Ukraine. It is shown that the security economy is becoming a new model of cooperation between Ukraine and Europe, focused on long-term stability, strategic autonomy, and the protection of democratic values.

Conclusions. Economic security in the post-war recovery period will obviously be closely linked to social stability. After the war, many people face unemployment, loss of housing, and a decline in living standards. The state must ensure social support, the creation of new jobs, access to education, and health services. This will help avoid social tensions and ensure internal stability.

Keywords: security economy, economic security, post-war recovery, economic growth, social cohesion, public policy, institutional stability.

Актуальність теми дослідження. Сучасні геополітичні процеси, зокрема повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну 2022 року, радикально

змінити уявлення про засади економічної політики та принципи управління національним розвитком. Енергетичний шантаж, руйнування критичної інфраструктури, масштабні міграційні процеси, зростання кібер- і гібридних загроз суттєво вплинули на стабільність економічних систем, поставивши під сумнів ефективність традиційних моделей, орієнтованих переважно на економічне зростання й ринкову ефективність. У цих умовах виникла необхідність переходу від класичних підходів до формування нової парадигми економічного розвитку — безпекової економіки, що інтегрує економічні та безпекові стратегії, забезпечуючи здатність держави протистояти кризам, воєнним загрозам і глобальним викликам.

Для України актуальність теми посилюється потребою розроблення довгострокової моделі відновлення та модернізації економіки, яка б ґрунтувалась на принципах стійкості, економічного суверенітету, соціальної захищеності та інтеграції до європейського простору безпеки. У країнах ЄС, своєю чергою, зростає усвідомлення необхідності зміцнення економічної та енергетичної безпеки, адаптації до нової реальності, де політика “м’якої сили” вже не забезпечує стійкості. Отже, питання економічної безпеки стає ключовим для формування сучасної економічної політики як України, так і Європейського Союзу.

Постановка проблеми. Попри значну кількість теоретичних напрацювань у галузі економічного розвитку та національної безпеки, наявні моделі не враховують комплексного впливу воєнних дій, руйнування інфраструктури, соціальних трансформацій, технологічних змін і глобальних нестабільностей. Досі недостатньо дослідженими залишаються: взаємозв’язок економічних та безпекових політик; особливості функціонування економіки в умовах тривалого військового конфлікту; механізми відновлення та модернізації економіки після війни; роль економічної безпеки у стійкому розвитку держав та інтеграційних об’єднань.

Проблема полягає в тому, що сучасні економічні виклики вимагають нової наукової парадигми — **інтегративної моделі безпекової економіки**, яка б дозволила державам зберігати стабільність і конкурентоспроможність, забезпечуючи захист від загроз та створюючи основу для довгострокового розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі питання економічної безпеки розглядається у різних концептуальних площинах. Ранні підходи до економічної безпеки сформувалися у США в період “Нового курсу” Ф. Рузвельта, коли економічна стабілізація розглядалася як елемент національної безпеки. Після Другої світової війни концепція розвивалася в контексті повоєнного відновлення та діяльності міжнародних економічних інститутів, сформованих під егідою ООН.

З 1970-х років ООН розширила трактування економічної безпеки, включивши до нього соціальні аспекти, питання бідності, нерівності та стійкого розвитку. Сучасний етап розвитку концепції характеризується інтеграцією економічної безпеки з глобальними викликами: пандеміями, зміною клімату, кіберзагрозами, енергетичною трансформацією та впливом воєнних конфліктів.

Українські дослідники зробили значний внесок у розробку понятійного апарату та інструментарію економічної безпеки. Зокрема, Я. Жаліло розглядає економічну безпеку як здатність економіки до самовідтворення та протистояння дестабілізуючим чинникам. Інші науковці акцентують увагу на стійкості економічної системи до зовнішніх та внутрішніх загроз (О. Скорук, З. Гбур), методах їх нейтралізації, механізмах забезпечення конкурентоспроможності та соціально-економічної стабільності.

У сучасних українських дослідженнях особлива увага приділяється: безпеці продовольчого забезпечення під час війни; стійкості ринку праці та проблемам зайнятості; соціальному захисту населення в умовах масових переміщень та зростання економічної вразливості; ролі бюджетної та оборонної політики у

забезпеченні економічної стабільності.

Попри значний науковий доробок, недостатньо висвітленими залишаються комплексні моделі економічної політики, які б інтегрували воєнні, безпекові, соціальні та економічні фактори як основу для повоєнного відновлення та розвитку.

Постановка завдання. Метою статті є теоретичне обґрунтування та емпіричний аналіз концепції безпекової економіки в умовах сучасних геополітичних викликів, а також визначення ключових напрямів економічної політики України та країн Європейського Союзу, спрямованих на:

- забезпечення економічної стійкості та національної безпеки;
- формування ефективної моделі функціонування економіки в умовах війни;
- розроблення стратегій післявоєнного відновлення;
- зміцнення продовольчої, енергетичної, фінансової та соціальної безпеки;
- інтеграцію економічних і безпекових підходів у державному управлінні.

Виклад основного матеріалу. Економічний аспект безпеки стосується забезпечення стабільності економічної системи, яка може протистояти внутрішнім та зовнішнім загрозам. Це включає захист національних економічних інтересів, підтримку конкурентоспроможності країни на міжнародній арені та забезпечення економічного суверенітету. Втім таке розуміння економічного аспекту безпеки було не завжди.

Увагу до економічного аспекту безпеки уперше було привернуто в США у програмах Президента США Ф. Рузвельта “Новий курс” щодо виходу країни з Великої депресії 1933-1939 рр. Після Другої світової війни увага економічної безпеки зберігалась переважно в контексті економічного повоєнного відновлення. Тоді щойно утворена ООН докладала зусиль зі створенню міжнародних економічних інститутів, які мали забезпечити стабільність світової економіки. Її далі еволюція поняття “економічної безпеки” суттєвим чином пов’язана з трактуваннями та документами ООН. Починаючи з 1970-х років економічна безпека стала розглядатися в ширшому контексті, включаючи питання соціального розвитку, боротьби з бідністю та нерівністю. А в середині 1980-х років термін “міжнародна економічна безпека” з’явився у резолюції Генеральної Асамблеї ООН у 1985 році (RES 40/173), де йшлося про “створенню справедливих і взаємовигідних міжнародних економічних відносин сприяли б економічному добробуту кожної держави” [21].

З 1990-х років у трактовці економічної безпеки змінюються акценти з економічного доброту кожної держави до добробуту кожної людини. В цей час ООН у своїх документах Доповідь про розвиток людини (з 1990 року), План дій “Порядок денний на XXI століття” (1992) звертає увагу на такі проблеми, як економічна нерівність, фінансові кризи, зростання боргового навантаження країн, що розвиваються, та вплив технологічних змін. На початку нового тисячоліття ООН у своїх документах Декларація тисячоліття (2000), Цілі розвитку тисячоліття (MDGs, 2000–2015) поняття економічної безпеки інтегрує зі сталим розвитком, роблячи акцент на боротьбі з бідністю та нерівністю. А після 2015 року, коли ООН прийняла Цілі сталого розвитку (Sustainable Development Goals, SDGs), економічна безпека розглядається в контексті забезпечення інклюзивного економічного зростання, стабільності та стійкості до криз. Її нарешті, сучасний етап розвитку концепції економічної безпеки ООН пов’язаний із новими викликами, такими як: війна, глобальні економічні кризи (наприклад, наслідки пандемії COVID-19), кібербезпека та цифрова економіка, енергетична безпека та перехід до відновлюваних джерел енергії, економічні наслідки зміни клімату.

У контексті окремої країни поняття економічна безпека здебільшого пов’язуються з економічною стабільністю, незалежністю, стійкістю національної економіки, яка також покликана протистояти окресленим вище викликам. Зокрема, вітчизняний дослідник Я. Жаліло, економічну безпеку держави пов’язує зі

“здатністю національної економіки до розширеного самовідтворення з метою задоволення на визначеному рівні потреб власного населення і держави, протистояння дестабілізуючій дії чинників, що створюють загрозу нормальному розвитку країни, забезпечення конкурентоспроможності національної економіки у світовій системі господарювання” [9, с. 77].

У визначеннях економічної безпеки часто акцентується увага на досягненні певного стану економіки, що здатний протистояти зовнішнім та внутрішнім загрозам. Цей стан пов’язують зі “збереженням стійкості” [5, с. 18], “невразливістю і незалежністю її економічних інтересів стосовно можливих зовнішніх і внутрішніх загроз і впливів” [7, с. 59], характеризують “стійкістю, “імунітетом” до дії зовнішніх і внутрішніх факторів” [20, с. 152].

Інші дослідники у своїх трактовках економічної безпеки акцентують увагу на методах нейтралізації існуючих загроз. Зокрема, на “стійкі та науково обґрунтовані методи нейтралізації негативного впливу внутрішніх і зовнішніх загроз” вказують О. Скорук [14, с. 40] та З. Гбур [4, с. 99], та на комплекс заходів, “спрямованих на постійний та стабільний розвиток економіки держави, що містить механізм протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам” [11, с. 10].

Окремі дослідники схильні у своїх трактовках підкреслювати комплексність економічної безпеки, вказуючи не лише на стійкість до загроз чи методи протистояння ним, але й “спроможність національної економіки забезпечити свій незалежний розвиток, стабільність інститутів громадянського суспільства” [18, с. 151], гарантії захисту національних економічних інтересів, сприяння реалізації соціально-економічних прав і свобод громадян, створенні умов для розвитку і зростання національної економіки та забезпеченні конкурентоспроможності державі [10]. Все це свідчить про те, економічна безпека передбачає ефективне управління ресурсами, стабільність фінансової системи, захист від економічних шоків та криз, а також розвиток інноваційних галузей економіки. Важливим елементом є також соціальна справедливість, оскільки економічна нерівність може стати джерелом внутрішніх конфліктів.

Економічна безпека нерідко розглядається як “специфічна “випереджувальна похідна” від економічного та політичного курсу держави, де різні її види реалізуються за допомогою відмінних, а у деяких випадках – протилежних заходів” [6, с. 27]. Наприклад, забезпечення функціонування економіки в умовах тривалого військового конфлікту є надзвичайно складною задачею, яка, як показує історичний досвід світових воєн, вимагає максимальної концентрації ресурсів на ключових, життєво важливих напрямках. У період війни економіка змушена перебудовуватися, перенаправляючи основні зусилля на задоволення потреб армії, оборонної промисловості та підтримки базового функціонування суспільства, що наразі гостро відчуває українське суспільство. Це включає централізоване управління ресурсами, планування виробництва, контроль над розподілом товарів і послуг, а також забезпечення енергетичної та продовольчої безпеки. Однак у мирний час найефективнішими виявляються ринкові, децентралізовані економічні системи. Вони відрізняються високою організаційною та технологічною гнучкістю, здатністю швидко адаптуватися до змін, стимулювати інновації та підтримувати конкуренцію [1]. Ринкові механізми дозволяють ефективно розподіляти ресурси, забезпечуючи динамічний розвиток економіки та підвищення добробуту суспільства. Отже, економічна безпека має різне значення та вимоги залежно від умов – воєнного часу чи миру. Під час війни економічна безпека передбачає максимальну концентрацію ресурсів, централізоване управління та пріоритетне забезпечення оборонних і життєво важливих потреб. Головною метою стає збереження функціонування держави та суспільства в умовах зовнішніх загроз. У мирний час, навпаки, економічна безпека ґрунтується на децентралізованих ринкових механізмах, які

забезпечують гнучкість, інноваційність та ефективний розподіл ресурсів, сприяючи довгостроковому стабільному розвитку. Таким чином, розуміння економічної безпеки змінюється від мобілізаційної моделі в умовах конфлікту до моделі, орієнтованої на розвиток і конкурентоспроможність у мирний час. Після завершення конфлікту основним завданням стає не лише відновлення зруйнованої інфраструктури та економіки, але й створення умов для стабільного та довгострокового розвитку, який забезпечить стійкість до майбутніх загроз.

Разом з тим, “економічна безпека відображає захищеність інтересів на різних рівнях вертикальної ієрархії (особи, домогосподарства, підприємство, регіону, сектор економіки, національної та світової економіки) та горизонтальної (за функціональними компонентами національної безпеки – ресурсної, технологічної тощо)” [6, с. 27]. У цьому зв’язку, зазначає О. С. Власюк, “структурно-функціональні компоненти національної безпеки (оборонна, інформаційна, економічна, екологічна, енергетична та ін.) мають економічне підґрунтя та економічні виміри наслідків [3, с. 22]”. Це пов’язано з тим, що ефективне функціонування кожної з цих складових вимагає ресурсів, фінансування та економічної підтримки, а їхній стан безпосередньо впливає на економічну стабільність і розвиток держави.

Зокрема, оборонна безпека та оборонна складова загалом стає пріоритетною під час війни, що вимагає значного фінансування армії, виробництва озброєнь, техніки та забезпечення військових потреб. Це призводить до перерозподілу ресурсів у економіці, що може обмежити розвиток інших галузей. У мирний час витрати на оборону зазвичай знижуються, але їхній рівень залишається важливим для підтримки обороноздатності. А у період повоєнного відновлення виникає потреба у реформуванні оборонного сектору, щоб забезпечити його ефективність при мінімізації витрат.

Якщо іде мова про інформаційну безпеку, то в сучасному світі вона має прямий вплив на економіку, оскільки кібератаки, дезінформація або втрата даних можуть завдати значної шкоди бізнесу, фінансовій системі та державним установам. Під час війни захист інформаційного простору стає критично важливим для збереження управління країною та протидії ворожим впливам. У мирний час інвестиції в кібербезпеку та цифрові технології сприяють економічному зростанню та інноваціям.

Економічна безпека передбачає забезпечення стабільного економічного розвитку, який би задовольняв потреби населення та забезпечував довгострокову стабільність. Це включає ефективне задоволення економічних потреб, контроль держави за рухом і використанням національних ресурсів, захист економічних інтересів країни на національному і міжнародному рівнях.

Ефективне задоволення економічних потреб передбачає створення умов для забезпечення населення основним товарами та послугами, підтримку рівня зайнятості населення та забезпечення соціальної підтримки тих, хто її потребує.

У питанні забезпечення населення основним товарами та послугами в умовах воєнного стану на перше місце висувається питання забезпечення продовольчої безпеки, що окрім задоволення потреб населення у продуктах харчування має також забезпечувати щоденні потреби армії та мобілізованих осіб у якісному і збалансованому харчуванні. Умови воєнного стану та нестабільності, що ускладнюють виробництво, зберігання та постачання продуктів харчування, зумовлюють порушення усталених господарських зв’язків, ускладнюють імпорт, зумовлюють зміни кон’юнктури ринку та обмеженість ринків збуту, вимагають від аграрного сектору створення додаткових умов для якісного і тривалого зберігання сезонної продукції та можливостей для різного роду переробки з метою подальшої планової реалізації протягом усього року. Все це поставило на порядок денний питання розробки та впровадження стратегії забезпечення продовольчої безпеки,

що здобуло втілення у пункті 5 Указу Президента України “Про стан забезпечення продовольчої безпеки”. Відповідно у межах розробки та запровадження відповідної стратегії ключова увага привертається наступним заходам:

- удосконаленню та розробці нових технологій збереження сільськогосподарської продукції із застосуванням таких методів як сублімація, атмосферне сушіння та глибока заморозка продукції;
- використання сезонних культур;
- підбір технологічного обладнання;
- розробка спеціальних упаковок і створення контрольованої газової атмосфери для подовження термінів зберігання продуктів;
- встановлення оптимальних умов зберігання продукції;
- розробка нових продуктів, придатних для довготривалого зберігання, зокрема, білково-вітамінних сумішей;
- “розробка якісних продуктів для повсякденного харчування, які легко зберігати та готувати...;
- створення збалансованих раціонів харчування, які відповідають діючим стандартам НАТО” [19, с. 575-578].

Всі ці заходи демонструють, що забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану вимагає комплексного підходу, поєднання зусиль уряду, аграрного сектору та науковців в галузях дієтології, нутриціології й медицини, використання різноманітних стратегій і технологій. Окрім того, розробка та впровадження відповідної стратегії “є завданням не тільки практичним, алей морально-етичним..., проявом соціальної відповідальності держави” [19, с. 578].

Забезпечення населення іншими товарами першої необхідності також є важливим завданням, вирішення якого було надзвичайно ускладнено у перші місці війни на всій території країни, та залишається вагомим викликом досі у зонах бойових дій, на окупаційних територіях. Для вирішення цього питання певні продовольчі товари на підставі Постанови КМУ “Деякі питання забезпечення населення продовольчими товарами в умовах воєнного стану” від 20 березня 2022 року [13] видавались населенню на безоплатній основі, вагому роль відгравала та продовжує відгравати гуманітарна допомога. Локальні дефіцити продуктів харчування досі спостерігаються “через неможливість стабільного постачання продовольства в населені пункти, які перебувають у зоні бойових дій, а також в окупації” [8, с. 62].

Забезпечення підтримки зайнятості населення також постало суттєвим викликом у перші місяці та роки війни. За даними Національного банку України, рівень безробіття в країні у перші місяці війни 35%. Це лише офіційна статистика, дані опитувань населення того часу демонстрували ще вищий рівень безробіття. Наприклад, згідно з опитуванням групи Рейтинг, без роботи у перші місця війни лишилось 53% працездатного населення країни, а на сході України цей показник сягав 74% [12]. З часом ситуація на ринку праці покращилась, проте доволі актуальним завданнями економічної політики лишається проблема “регулювання регіонального дисбалансу робочої сили, врегулювання професійно-кваліфікаційного дисбалансу на ринку праці, зокрема через формування (в оновленій системі професійної освіти) у осіб, які шукають роботу навичок затребуваних економікою, сприяння інтеграції ВПО до ринку праці приймаючих громад, інвестування в створення нових робочих місць з гідними та інклюзивними умовами праці, стимулювання ефективної зайнятості жінок та молоді, поширення нових форм зайнятості та підтримка самозайнятості” [16, с. 116].

Забезпечення соціальної підтримки або соціальний захист – ключовий елемент державної політики, особливо під час кризи. Це не просто фінансова

допомога, а комплексна система, яка захищає громадян від таких ризиків, як хвороби, інвалідність, безробіття чи втрата годувальника. Її головна мета – зменшити соціальну вразливість і забезпечити стабільність у суспільстві [15, с. 7]. Умови воєнного стану в Україні створили значний виклик для державної системи соціального захисту. Окрім того, що через інфляцію, зростання цін та інші наслідки економічної кризи потреби у соціальній підтримці зросли у тих, хто до війни потребував соціального захисту, через війну з'явилися нові вразливі категорії населення – переселенці, біженці, ветерани, інваліди бойових дій та родичи загиблих, які потребують особливої підтримки. Зокрема, переселенці та біженці стикаються з низкою труднощів – від бюрократичних бар'єрів у доступі до соціальних послуг до складнощів із працевлаштуванням. Інваліди війни та ветерани потребують багатоаспектної допомоги, включаючи медичну реабілітацію, психологічну підтримку та соціальну інтеграцію. Родини загиблих переживають не лише глибоку особисту трагедію, але й потребують стабільної фінансової допомоги від держави [2, с. 190].

Видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення значно зросли з 19,4 млрд. грн у 2004 р. до 455,2 млрд. грн у 2022 р., проте їх частка у державному бюджеті зменшилася з 19% у 2004 р. до 14,9% у 2022 р. Зокрема, якщо видатки на оборону України у 2022 р. зросли майже в дев'ять разів порівняно з попереднім роком, досягнувши 1142,9 млрд. грн., видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення склали 15% бюджету, включаючи пенсії, допомогу по безробіттю та інші соціальні програми. На фінансування освіти та охорону здоров'я було виділено 9,6% та 7,1% видатків відповідно. “Загалом, дані вказують на те, що значна частина коштів державного бюджету спрямовується на оборону, громадський порядок, судову владу та обслуговування державного боргу, тоді як соціальний захист та соціальне забезпечення, займають меншу частину видатків у бюджеті” [17, с. 163].

Попри той факт, що протягом останніх років Україна поступово збільшувала бюджетні витрати на соціальну сферу, зокрема на освіту, охорону здоров'я, соціальний захист, а також духовний і фізичний розвиток, темпи цього фінансування не встигають за інфляцією, через що реальний обсяг коштів, спрямованих на соціальні потреби, зменшується. При цьому місцеві бюджети грають важливу роль у підтримці освіти, фізичної культури та духовного розвитку. Разом із тим, головною проблемою соціального захисту в Україні є недостатність фінансування, що ускладнює реалізацію соціальних гарантій, передбачених законом.

Державна підтримка соціальної сфери має ключове значення, особливо на тлі зниження доходів громадян та їхньої залежності від держави через війну. Проте великі бюджетні витрати ще не означають високої якості та доступності соціальних послуг. Ефективність соціальної політики залежить не лише від обсягів фінансування, а й від узгодженості програм, прозорості використання коштів та управлінських рішень. Тому важливо не просто нарощувати фінансування, а й оптимізувати його використання для досягнення максимального соціального ефекту. Окрім того, вдосконалення “системи соціального захисту потребує від держави стимулювання різноманітних джерел фінансування та залучення інвестицій в соціальну сферу. У контексті децентралізації, ключовими стратегічними напрямками соціального захисту населення є розвиток ринку праці, підвищення життєвого рівня, забезпечення мінімальної заробітної плати та реалізація соціальних програм для тих, хто цього найбільше потребує” [17, с. 166].

Висновок. Економічна безпека в період повоєнного відновлення очевидно буде тісно пов'язана з соціальною стабільністю. Після війни багато людей стикаються з безробіттям, втратою житла та зниженням рівня життя. Держава повинна забезпечити соціальну підтримку, створення нових робочих місць, доступ до освіти та медичних послуг. Це допоможе уникнути соціальної напруженості та забезпечить

внутрішню стабільність.

Список використаних джерел:

1. *Антикризове управління економічною безпекою в умовах викликів фінансово-економічної глобалізації (державний і регіональний виміри)* 2010, Монографія, авт. кол.: Хвесик, М., Степаненко, АВ, Ральчук, ОМ & Дорош, ЙМ, Київ, 309 с.
2. Бондаренко, Д 2023, 'Основні групи населення, які потребують соціального захисту в умовах воєнного часу', *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія: "Юридичні науки"*, Т. 10, № 4(40), с. 190-195.
3. Власюк, ОС 2011, *Економічна безпека України в умовах ринкових трансформацій та антикризового регулювання*, Київ : ДННУ "Акад. фін. Управління", 474 с.
4. Гбур, ЗВ 2018, 'Економічна безпека України в сучасних умовах', *Інвестиції: практика та досвід*, № 2, с. 97–101.
5. Гончарова, ВО 2001, *Вплив тіньової економіки на економічну безпеку держави: монографія*, Харків : ХНУ, 195 с.
6. Давиденко, С, Єгорова, О, Приходько, В, Матішак, П, Голоніч, Я, Копінець, П, Мачкінова, М & Добровольська, М 2017, *Економіка та економічна безпека держави: Теорія і практика. Монографічний навчальний посібник. Частина 1*, Ужгород, 383 с.
7. Користін, ОЄ, Барановський, ОІ & Герасименко, ЛВ 2010, *Економічна безпека*, ред. Джужі, ОМ, Київ : Алерта, 368 с.
8. *Економічна безпека України в умовах довготривалої війни. Експертно-аналітична доповідь 2024*, Київ : НІСД, 71 с. Доступно : <<https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2024.08>>. [26 Березень 2025].
9. Жаліло, ЯА 2003, *Економічна стратегія держави: теорія, методологія, практика. Монографія*, Київ : НІСД, Сер. "Економічні стратегії", Вип.8, 368 с.
10. Кошиков, ДО 2020, *Адміністративно-правові засади реалізації державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави. Монографія*, Харків : Панов, 544 с.
11. Мунтіян, ВІ 1998, *Економічна безпека України*, Київ : КВІІ, 462 с.
12. Пищуліна, О & Маркевич, К 2022, *Ринок праці в умовах війни: основні тенденції та напрями стабілізації (Аналітична записка)*. Доступно: <<https://www.researchgate.net/deref/>>. [26 Березень 2025].
13. Постанова від 20.03.2022 № 328, 'Деякі питання забезпечення населення продовольчими товарами в умовах воєнного стану'. Доступно: <https://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=103140>. [26 Березень 2025].
14. Скорук, ОВ 2016, 'Економічна безпека держави: сутність, складові елементи та проблеми забезпечення', *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, Вип. 6 (3), с. 39–42.
15. Стащук, ОВ, Гергола, СВ & Комар-Стаховська, КП 2022, 'Стан соціального захисту та соціального забезпечення населення України в умовах війни', *Економіко-правовий розвиток сучасної України: матеріали XI Всеукраїнської наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених*, Одеса, с. 6-8.
16. Томчук, ОВ 2023, 'Аналіз розвитку ринку праці в Україні: ключові зміни і виклики воєнного часу', *Innovation and sustainability*, № 2, с. 110-117. Доступно : <<https://www.researchgate.net/publication/>>. [26 Березень 2025].
17. Федорович, ІМ & Шевчук, ЯО 2024, 'Соціальний захист населення в умовах воєнного стану: сучасний стан та перспективи розвитку', *Інвестиції: практика та досвід*, № 4, с. 161-167.
18. Цвігун, ТВ 2017, 'Економічна безпека в системі національної безпеки України', *Економіка та суспільство*, Вип. 11, с. 150–156.
19. Чечель, ОМ 2023, 'Забезпечення продовольчої безпеки держави в умовах воєнного стану в контексті виконання пункту 5 Указу Президента України "Про стан забезпечення продовольчої безпеки"', *Proceedings of the 8th International Scientific and Practical Conference "Current Issues and Prospects for the Development of Scientific Research"* (November 19-20, 2023), Orléans, France, с. 572-578. Доступно : <<https://www.researchgate.net/publication>>. [26 Березень 2025].
20. Чубенко, АГ 2014, 'Теоретико-правовий аспект забезпечення економічної безпеки', *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*, № 3, с. 88–101.

21. United Nations, 1985, December 17, *International economic security. Resolution 40/173 adopted at the 19th plenary meeting*. Available from: <<https://docs.un.org/en/A/RES/40/173>>. [26 March 2025].

References:

1. *Antykryzove upravlinnia ekonomichnoi bezpekoiu v umovakh vyklykiv finansovo-ekonomichnoi hlobalizatsii (derzhavnyi i rehionalnyi vymiry) Anti-crisis management of economic security in the context of financial and economic globalization (state and regional dimensions)* 2010, Monohrafiia, avt. kol.: Khvesyuk, M., Stepanenko, AV, Ralchuk, OM & Dorosh, YM, Kyiv, 309 s.
2. Bondarenko, D 2023, 'Osnovni hrupy naselennia, yaki potrebuiut sotsialnoho zakhystu v umovakh voiennoho chasu (Main population groups requiring social protection during wartime)', *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politehnika". Serii: "Iurydychni nauky"*, T. 10, № 4(40), c. 190-195.
3. Vlasiuk, OS 2011, *Ekonomichna bezpeka Ukrainy v umovakh rynkovykh transformatsii ta antykryzovoho rehuliuвання (Economic security of Ukraine in the context of market transformations and anti-crisis regulation)*, Kyiv : DNNU "Akad. fin. Upravlinnia", 474 s.
4. Hbur, ZV 2018, 'Ekonomichna bezpeka Ukrainy v suchasnykh umovakh (Economic security of Ukraine in modern conditions)', *Investysii: praktyka ta dosvid*, № 2, c. 97–101.
5. Honcharova, VO 2001, *Vplyv tinovoi ekonomiky na ekonomichnu bezpeku derzhavy (The impact of the shadow economy on national economic security)*. Monohrafiia, Kharkiv : KhNU, 195 s.
6. Davydenko, C, Yehorova, O, Prykhodko, V, Matishak, P, Holonich, Ya, Kopinets, P, Machkinova, M & Dobrovolska, M 2017, *Ekonomika ta ekonomichna bezpeka derzhavy: Teoriia i praktyka (Economy and economic security of the state: Theory and practice)*. Monohrafichniy navchalnyi posibnyk, Chastyna 1. Uzhhorod, 383 s.
7. Korystin, OIe, Baranovskyi, OI & Herasymenko, LV 2010, *Ekonomichna bezpeka (Economic security)*, red. Dzhuzhi, OM, Kyiv : Alerta, 368 s.
8. *Ekonomichna bezpeka Ukrainy v umovakh dohotryvaloi viiny. Ekspertno-analitychna dopovid (Economic security of Ukraine in the context of prolonged war)* 2024, Kyiv: NISD, 71 s. Dostupno : <<https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2024.08>>. [26 Berezhen 2025].
9. Zhalilo, YaA 2003, *Ekonomichna stratehiia derzhavy: teoriia, metodolohiia, praktyka (State economic strategy: Theory, methodology, practice)*. Monohorafiia, Kyiv: NISD, Ser. "Ekonomichni stratehii", Vyp.8, 368 s.
10. Koshykov, DO 2020, *Administratyvno-pravovi zasady realizatsii derzhavnoi polityky u sferi zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky derzhavy (Administrative and legal foundations for implementing state policy in the field of economic security)*. Monohrafiia, Kharkiv : Panov, 544 s.
11. Muntian, VI 1998, *Ekonomichna bezpeka Ukrainy (Economic security of Ukraine)*, Kyiv : KVSh, 462 s.
12. Pyshchulina, O & Markevych, K 2022, *Rynok pratsi v umovakh viiny: osnovni tendentsii ta napriamy stabilizatsii (Analytychna zapyska) (Labor market in wartime: Key trends and stabilization directions (analytical note))*. Dostupno: <<https://www.researchgate.net/deref/>>. [26 Berezhen 2025].
13. Postanova vid 20.03.2022 № 328, 'Deiaki pytannia zabezpechennia naselennia prodovolchymy tovaramy v umovakh voiennoho stanu (Some issues of ensuring the population with food products under martial law)'. Dostupno: <https://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=103140>. [26 Berezhen 2025].
14. Skoruk, OV 2016, 'Ekonomichna bezpeka derzhavy: sutnist, skladovi elementy ta problemy zabezpechennia (Economic security of the state: essence, components and challenges)', *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*, Vyp. 6 (3), c. 39–42.
15. Stashchuk, OV, Herhola, SV & Komar-Stakhovska, KP 2022, 'Stan sotsialnoho zakhystu ta sotsialnoho zabezpechennia naselennia Ukrainy v umovakh viiny (State of social protection and security in Ukraine during war)', *Ekonomiko-pravovyi rozvytok suchasnoi Ukrainy: materialy XI Vseukrainskoi naukovoii konferentsii studentiv, aspirantiv ta molodykh vchenykh*, Odesa, c. 6-8.
16. Tomchuk, OV 2023, 'Analiz rozvytku rynku pratsi v Ukraini: kliuchovi zminy i vyklyky voiennoho chasu (Labor market development in Ukraine: Key changes and wartime challenges)', *Innovation and sustainability*, № 2, c. 110-117. Dostupno: <<https://www.researchgate.net/publication/>>. [26 Berezhen 2025].

17. Fedorovych, IM & Shevchuk, YaO 2024, 'Sotsialnyi zakhyst naselennia v umovakh voiennoho stanu: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku (Social protection of the population during martial law: Current state and development prospects)', *Investysii: praktyka ta dosvid*, № 4, c. 161-167.
18. Tsvihun, TV 2017, 'Ekonomichna bezpeka v systemi natsionalnoi bezpeky Ukrainy (Economic security in the system of national security of Ukraine)', *Ekonomika ta suspilstvo*, Vyp. 11, c. 150-156.
19. Chechel, OM 2023, 'Zabezpechennia prodovolchoi bezpeky derzhavy v umovakh voiennoho stanu v konteksti vykonannia punktu 5 Ukazu Prezydenta Ukrainy "Pro stan zabezpechennia prodovolchoi bezpeky" (Ensuring food security of the state under martial law in the context of implementing paragraph 5 of the Decree of the President of Ukraine "On the state of food security")', *Proceedings of the 8th International Scientific and Practical Conference "Current Issues and Prospects for the Development of Scientific Research"* (November 19-20, 2023), Orléans, France, c. 572-578. Dostupno: <<https://www.researchgate.net/publication>>. [26 Berezhen 2025].
20. Chubenko, AH 2014, 'Teoretyko-pravovyi aspekt zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky (Theoretical and legal aspects of economic security)', *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*, № 3, c. 88-101.
21. United Nations, 1985, December 17, *International economic security. Resolution 40/173 adopted at the 19th plenary meeting*. Available from : <<https://docs.un.org/en/A/RES/40/173>>. [26 March 2025].

Прорецензовано / Reviewed

14.05.2025

Рекомендовано до друку / Recommended for publication

29.05.2025

DOI 10.33930/ed.2019.5007.55(7-10)-6

УДК 351.86:321.64

МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОЇ ТА ГРОМАДСЬКОЇ ПРОТИДІЇ ЕКСТРЕМІЗМУ В ПЕРІОД ДЕМОКРАТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

О. О. Левчук

Анотація.

Актуальність теми дослідження. У сучасних умовах демократичних трансформацій екстремізм набуває нових форм і проявів, що становлять реальну загрозу політичній стабільності, безпеці та цілісності держави. Перехідні суспільства особливо вразливі до радикалізації через інституційну нестійкість, соціальну фрагментацію та зростання політичних конфліктів. Тому дослідження механізмів державної та громадської протидії екстремізму є актуальним і необхідним для зміцнення демократичних інститутів, попередження кризових явищ і забезпечення сталого розвитку.

Постановка проблеми. Проблематика протидії екстремізму полягає у визначенні оптимальної моделі взаємодії між державою та громадянським суспільством у сфері безпеки, формуванні ефективних превентивних стратегій і комплексних механізмів реагування на радикальні прояви. В умовах демократичного переходу виникає низка викликів, пов'язаних з одночасною потребою гарантувати права і свободи громадян та захищати суспільство від екстремістських ризиків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковому дискурсі представлено широкий спектр підходів до визначення сутності екстремізму, аналізу причин радикалізації та механізмів протидії. Зокрема, дослідники А. Червоненко, Є. Харитонов,